

Rainer M. János:

Az 1956-os magyar forradalom ötvenedik évfordulója

Történeti emlékezet – kísérlet számvetésre

Fél évvel 2006. október 23-a után talán lehetségessé válik mérleget készíteni arról is, ami *nem* azon a napon történt,¹ hanem ami ahhoz a naphoz *tartozott volna*. Az emlékezésről, jelesül a magyar tudomány és a hazai szellemi élet hozzájárulásáról ehhez az emlékezeti munkához – a forradalom félévszázados évfordulójának tudományos, gondolati hozadékáról.² Amikor ezt a következőkben megkísérlem, néhány megszorítással kell kezdenem. Először is, az évfordulóhoz kapcsolódó professzionális (történeti) emlékezeti munka még korántsem zárult le. Ha csökkenő számban is, de még mindig jelennek meg önálló kiadványok, tanulmányok, és ez előreláthatólag így is marad, talán egészen 2008 júniusáig. Másodsor, az évfordulóhoz kapcsolódó különféle kiadványok száma és terjedelme egészen rendkívüli. A *BUKSZ* 2006. évi 4. száma *Pajkossy Gábor* összeállításában múlt év november közepéig 110 önálló kiadvány megjelenését regisztrálta, tizenegy folyóirat különszámáról tett említést és 57 tudományos konferencia adatait közölte – megjegyezve, hogy a nem konferencia-formában megtartott emlékülések számbavételére nem is tett kísérletet.³ Ha az ilyen rendezvények múlt év decemberében valószínűleg le is zárultak, az bizonyos, hogy az önálló kötetek száma mára 300 fölé emelkedett.⁴ A folyóiratok külön- és rendes számaiban közölt *tanulmányok* száma biztosan nem marad el ettől, a különféle cikkeket pedig megbecsülni is nehéz. A Politikatörténeti Intézet könyvtárában ez év januárjában készített bibliográfia csak folyóiratokban 300 közleményt regisztrált.⁵ A konferenciákról készült írásos változatok (kötetek) jó része még meg sem jelent. Nem készült egyelőre összeállítás a történeti dokumentumfilmekről,⁶ a különféle internetes honlapokon tavaly elérhetővé vált tartalomszolgáltatásokról, írásokról, dokumentum-összeállításokról és egyéb adatokról. A „termés” mennyiségi szempontból tehát rendkívüli méretű.

Teljes körű áttekintésére nem is vállalkozom. Lényegében saját benyomásaimra hagyatkozom, ami kockázatos és a továbbiak érvényességét jelentősen korlátozza. A következőkben megpróbálom műfajonként kiemelni a megítélésem szerint legfontosabb megjelent önálló kiadványokat. Ezt követően e fontos művek, valamint a nem önálló kiadványokban napvilágot látott tanulmányok alapján jellemezni próbálom az 1956-tal kapcsolatos legfontosabb megközelítési módokat, eredményeket, tendenciákat. Végül néhány konkrét művet szeretnék említeni, amelyek véleményem szerint – immár sajátos műfajuk fölé emelve – az ötvenedik évfordulón született legfontosabb és *legérdekesebb* munkák.

¹ 2006. december 1-jén a Nyílt Társadalom Archívum gyorskonferenciát rendezett *Mi (volt) ez?* címmel, az ötvenedik évfordulón történetekről. A konferencia előadásait angol nyelven lásd a <http://www.osa.ceu.hu/publications/> oldalon (köztük *Kende Péterét* <http://www.osa.ceu.hu/files/2006/blitzconference/Kende.pdf>). Magyar nyelven több előadás olvasható az *Élet és Irodalom* 2006. dec. 8-i számában.

² Számbavételére az első kísérletet a Politikatörténeti Intézet 2007. febr. 14-15-i konferenciája tette, lásd Takács Róbert: Tudományos konferencia 1956 ötvenedik évfordulójáról. *Múltunk*, 2007. 1. sz. 216-224. pp.

³ *Pajkossy Gábor* (összeáll.): Ötvenhatról ötven év múlva. Könyvek és tudományos konferenciák 1956-ról. *BUKSZ*, 2006. 4. sz. 350-359. pp.

⁴ Köszönöm *Pajkossy Gábornak*, hogy bibliográfiája kiegészítését (amelynek terjedelme és tételeszáma e sorok írásakor, 2007. májusában már jelentősen meghaladja az első változatét) rendelkezésemre bocsátotta.

⁵ *Dorkó Szabolcs* (összeáll.): 50 év múltán 1956-ról. Tanulmányok, esszék, visszaemlékezések 2006-os folyóiratokban. (Kézirat)

⁶ Az 1956-os Intézetben *Topits Judit* összeállításában készülő filmográfia 2007. június elejéig kb. száz elkészült dokumentumfilmet (!) regisztrált.

1. a. A megjelent könyvek legnagyobb része – ez nem meglepő – a *visszaemlékezés* műfajába sorolható. Hogy ötven év után az egyéni emlékezet vajon mennyire képes visszanyúlni a valaha történetekre, s mennyire építi be az elmúlt idő, meg a jelen történetmondó paneljeit, nehéz kérdés. Annyi bizonyosnak látszik, hogy alighanem ez volt az utolsó időpont, amikor – legalábbis 2006 őszét közvetlenül megelőzően – az emlékek rögzítésére és befogadására komoly érdeklődés irányult, és ezt ki lehetett elégíteni megfelelő számú emlékekkel. Igazán jelentős ötvenhatos szereplő emlékirata 2006-ban nem jelent meg. Sőt, valójában a megjelent kiadványok többsége már jóval korábban felvett visszaemlékező interjúkat, vagy azok részleteit tartalmazta. A legjellemzőbbek különféle helyi jelentőségű helyszínek és események hétköznapi tanúinak emlékeit tartalmazza. E műfajban talán a legátfogóbb az 1956-os Intézet Oral History Archívumának anyagából készült emlékezésfolyam, az ötvenhatos év személyes, résztvevői és szemtanúi krónikája – amely az Archívum negyedszázadnál hosszabb gyűjtőmunkáját reprezentálja.⁷

1. b. 2006-ban még mindig jelentős számban jelentek meg egykorú írott *források*. Többségük helyi történések dokumentációját tartalmazza, illetve alkalmi összeállítás. A később tárgyalandó különféle krónikajellegű összeállítások nagy számban közölték újra az elmúlt másfél – két évtized forráskiadványainak darabjait vagy annak részleteit. Terjedelmi szempontból a legtekintélyesebb kétségkívül a váci városi levéltárban őrzött, a helyi eseményeket dokumentáló, monstroózus kétkötetes gyűjtemény.⁸ Köztörténeti jelentőségét tekintve viszont az 1956-os diák- és ifjúsági mozgalmak csaknem három- és félszáz dokumentumát közreadó kötet kívánczik az élre.⁹ Vele párhuzamosan pedig Stefano Bottoni és munkatársai úttörő jellegű válogatása a magyar forradalom romániai recepciójáról – a román kommunista pártvezetés reagálásától az erdélyi és regáti diákmozgalmakon át az értelmiségi véleményekig és a következő évek véres megtorló kampányáig.¹⁰ Ugyancsak az évfordulóra állította össze Dávid Gyula és csapata az erdélyi, 1956-65 közötti politikai elítéltek életrajzi adattárát, amely szintén első a maga nemében.¹¹ A hasonló hazai gyűjtemények közül pedig Horváth Miklós és Tulipán Éva munkáját kell megemlíteni, amely a forradalom alatt elesettek, meghaltak, illetve a forradalmi tevékenység miatt kivégzettek személyes adatait, közel háromezer fő halálának körülményeit tartalmazza.¹² Ugyanakkor meglepő sikert könyvelhetett el két sajátos forráskiadvány – talán nem véletlenül, hiszen a forradalmi napok korábban nem sok figyelemre méltatott alulnézeti, hétköznapi szemszögét örökítették meg, ráadásul akkor 12-14 éves iskolás gyermekekét (Kovács János és Csics Gyula naplói).¹³ Számomra hasonlóan izgalmas volt a forradalomról fél-hétköznapi mérleget

⁷ Molnár Adrienne, Körösi Zsuzsanna, Keller Márkus (összeáll.): *A forradalom emlékezete. Személyes történelem. Az Oral History Archívum interjúi alapján.* Előszó: Kozák Gyula. 1956-os Intézet, Bp., 2006. 374 old.

⁸ Böör László, Gyarmati György, Horváth M. Ferenc (közread.): *Vác '56. Vác 1956-ban és a megtorlás időszakában. Forrásgyűjtemény.* I-II. köt. Vác, 2006, Vác Város Levéltára, 1177 old.

⁹ *Diák- és ifjúsági mozgalmak 1956–1958.* Forradalom – ellenállás– megtorlás. Válogatott dokumentumok. Felelős szerkesztő: Vida István. Szerk., vál., jegyzetek Némethné Dikán Nóra, Réfi Attila, Szabó Róbert. Bev. Vida István. Gondolat Kiadó – Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2007. 662 old.

¹⁰ *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959).* Főszerk., bev. Stefano Bottoni. Ford., szerk., jegyz. Stefano Bottoni, László Márton, László Réka, Lázok Klára, Novák Zoltán, kronológia: Vincze Gábor, bibliográfia: Lázok Klára. Pro Print, Csíkszereda, 2006. 432 old.

¹¹ *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára, 1956–1965.* Szerk. Dávid Gyula. Erdélyi Múzeum Egyesület – Polis, Kolozsvár, 2006. 415 old. Az összeállítás 1400 személy adatait tartalmazza; a Függelék az 1956-os magyar forradalommal összefüggésbe hozott román "csoportok" 150 résztvevőjét, továbbá több mint 1000 1956 előtt, ill. 1965 után politikai okokból meghurcolt romániai magyart.

¹² Horváth Miklós – Tulipán Éva: *In memoriam 1956.* Zrinyi, Bp., 2006. 366 old.

¹³ CSICS Gyula: *Magyar forradalom 1956. Napló.* Előszó: Rainer M. János. 1956-os Intézet, 2006. 222 old. – *A magyar forradalom 1956. Napló.* A napló tulajdonosa: Molnos Tamás, kiad. Kieselbach Tamás. Kieselbach Galéria, Bp., [2006] 200 számozott old. (A naplóíró, az 1956-ban 13 esztendő Kovács Jánost, Csics Gyula barátját a napló megjelenése után azonosították.)

készítő 1957-es földalatti *levél-újság*, a *Nemzeti Híradó* facsimile közlése és a szerző utáni nyomozás története, amelyet Révész Béla készített *Szerkesztőség a Gát utcában* címmel.¹⁴ Külön említést érdemelnek a képi forrásokot közlő kötetek, amelyekből korábban viszonylag kevés látott önállóan napvilágot. Ezúttal tucatnyi, többnyire szép kiállítású albumban jelentek meg a forradalom idején készült fotók. Ezek között találhatók amatőr képek éppúgy, mint az 1956-ban tudósítökként a helyszínre siető hivatásos fotóriporterek munkái.¹⁵ E könyvekből jól kirajzolódik a forradalmi képi hagyatékának sajátos egyoldalúsága. A magyar forradalom kezdő mozzanata (az október 23-i budapesti tüntetés), és konszolidációja (ama néhány nap, amikor a forradalom a mindennapi szemlélő számára győztesnek tűnhetett) viszonylag jól dokumentált. A kettő közül – amikor a helyszín életveszélyes volt, a hivatásosok pedig még nem voltak itt hiányzik a 23-a és 28-a közötti fegyveres harc, hiányzik a fegyveres harcok alakja *in action*. Ennek az ellentmondásnak a feloldására kínált lehetőséget az október 30-i Köztársaság téri összecsapás, amikor már a helyszínen voltak a hivatásos dokumentátorok. Akik, ha némi késéssel is – úgy hitték – a forradalmi harcot *eredetiben* örökíthetik meg. A Köztársaság tér a forradalom képi és filmi ábrázolásában az esemény politikai vagy történeti jelentőségéhez képest erősen felülreprezentált.

1. c. Sajátos képet mutat a *történeti feldolgozások* tartalmazó kötetek gyors leltára. Számuk először is elmarad a visszaemlékező jellegű, illetve a forrásokat prezentáló kiadványokétól. Egy részük számára az évforduló lehetőséget kínált az újbóli megjelenésre – vagy mert még nem jelentek meg magyarul (mint Fejtő Ferenc két könyve¹⁶), vagy mert az 1956-ot interpretáló immár klasszikus szövegek (ilyen például Szabó Zoltán életműsorozatának Kenedi János által szerkesztett 4. kötete 1956 és 1977 között keletkezett írásaiból, benne a híres genfi előadással,¹⁷ vagy Méray Tibor Nagy Imre-könyve¹⁸, illetve Aczél Tamással közös *Tisztító vihar*¹⁹). Más részük különféle résztémák, leggyakrabban helyi eseménysorok feldolgozása. Ebben a műfajban a profi történészi munkától a „népszerűsítőn” át a műkedvelő és amatőr munkákig minden árnyalatra akad példa, utóbbiak persze nagyobb számban. A feldolgozások harmadik csoportja a forradalomról való tudás faktografikus foglalata, a *krónika* műfajába sorolható mű. Ezek többnyire vegyes műfajúak, tartalmaznak történészi narratívát is, egyszerű eseményleírásokat, többnyire kifejezetten zsurnalisztikus jelleggel, közölnek mindenféle dokumentumokat, de inkább azok részleteit, olykor emlékezéseket is, s természetesen fotókat is. Mint jellemző példát említem az Izsák Lajos főszerkesztésében megjelent *Krónika 1956* című album-szerű kötetet, amely egyértelműen az országos

¹⁴ RÉVÉSZ Béla: *Szerkesztőség a Gát utcában. Nemzeti Híradó 1957–1958*. Bev. Gegesy Ferenc. Ráday Könyvesház, Bp., 2006. 215 old.

¹⁵ A legjelentősebb albumok: *Budapest 1956 – a forradalom. Erich Lessing fotográfiái*. Írások és visszaemlékezések: Erich Lessing, Fejtő Ferenc, Konrád György, Nicolas Bauquet. Utóhang: Erich Lessing, Rainer M. János. 1956-os Intézet, Bp. 2006. 249 old. – *1956. Magyar forradalom. Hungarian revolution*. Szöveg: Göncz Árpád (előszó), Baki Péter. Ford. Andrew Gane. Magyar Fotóművészek Szövetsége – Magyar Fotográfiai Múzeum, [Bp.] 2006. 125 old. – *Fényképek 1956*. Összeáll. Müller Rolf – Sümei György. ÁBSZTL, Bp., 2006. 119+31 old. – *Kor-képek 1956*. Főszerk. Féner Tamás. Előszó: Vince Mátyás, bev. Rainer M. János. MTI, Bp., 2006. 367 old.

¹⁶ FEJTŐ Ferenc: *A magyar tragédia 1956*. Előszó: Jean-Paul Sartre. Ford. Márton László /La tragédie Hongroise 1956/ Kossuth, Bp., 2006. 347 old. – FEJTŐ Ferenc: *1956. A magyar forradalom. Az első népfölkelés a sztálini kommunizmus ellen*. Ford. Morvay Zsuzsa. Előszó: Glatz Ferenc. /1956, Budapest, l'insurrection. La première révolution anti-totalitaire/ Holnap, Bp., 2006. 204 old. (Az első munka 1956-ban (!), a második 1981-ben jelent meg először.)

¹⁷ SZABÓ Zoltán: *1956. Korszakváltás*. S. a. r., szerk. Kenedi János. Osiris, Bp., 2006. 357 old. (Szabó Zoltán összegyűjtött munkái IV. köt.)

¹⁸ MÉRAY Tibor: *Nagy Imre élete és halála*. Noran, Bp., 2006. 438 old.

¹⁹ ACZÉL Tamás – MÉRAY Tibor: *Tisztító vihar. Adalékok egy korszak történetéhez*. Noran, Bp., 2006. 450 old.

nagypolitika eseményeire, jelenségeire és szereplőire összpontosít, kiemelkedő, magas színvonalon válogatott képanyaggal.²⁰

Megjelent ugyanakkor néhány új, tudományos igényű, láthatólag hosszú évek munkáját összegző monografikus mű vagy gyűjtemény. Ezek többnyire részletekből próbálják az egészet érzékeltetni. A dunántúli megyék 1956-os történetét megyénként tárgyaló *A vidék forradalma 2. kötete* (a három évvel ezelőtt megjelent, dunáninni térséget feldolgozó első kötetrel együtt, Szokolczai Attila szerkesztésében) elsőként ad jól áttekinthető összefoglalót a Budapesten kívüli forradalomról.²¹ Alapos és hiánypótló feldolgozás készült a Budapesti Műszaki Egyetem, az október 23-i tüntetés bölcsője történetéről (Horváth Zsolt kismonográfiája²²), a győri eseményekről (ugyancsak Szokolczai Attila tollából²³), a budapesti Köztársaság téri október 30-áról (Eörsi László²⁴), a magyar ügy ENSZ-béli tárgyalását és kezelésének „titkos történetéről” (Nagy András Bang-Jensen-könyve²⁵).

1. d. Az évfordulón tartott konferenciák egy része eleve elsősorban protokolláris-megemlékező funkciót töltött be, s nem szolgált érdemi tudományos eszmecserére. A rendezvények többsége iránt szerény érdeklődés nyilvánult meg, ez nyilván összefüggött nagy számukkal. Többnyire az akadémiai közösség szűk köre volt jelen. Személyes benyomásaim szerint – ami persze igen korlátozott, de azért vagy két tucat hazai vagy nemzetközi rendezvényen való részvételen alapul – a tudományos konferenciákon háttérbe szorult (bár nem tűnt el) a hagyományos politikatörténeti megközelítés és a pozitivisták metodika. Az emlékező alkalmakat viszont az egyszerű lineáris narratíva felidézése uralta. Az átlagból azon konferenciák tűntek ki, amelyek nem általában 1956 történetéről szóltak, hanem valamilyen specifikus tárgyat, megközelítési módot, sajátos forráscsoportot választottak. Így Miskolcon két tanácskozást is szerveztek a forradalom ikonográfiai ábrázolásáról, a képi forrásokról.²⁶ Egy tavaly szeptemberi londoni konferencia Péter László professzor jóvoltából az ellenállás és a lázadás fogalmát az Aranybulla ellenállási záradékától 1989-ig, az angol-ír ellentétől a Szovjetunió felbomlásáig vizsgálta.²⁷ Az októberi berlini konferencia elsősorban az emlékezet

²⁰ *Krónika 1956*. Főszerk. Izsák Lajos, szerk. Stemler Gyula. [Írta:] Baráth Magdolna, Feitl István, Izsák Lajos, Palasik Mária, Stemler Gyula, Varga Zsuzsanna. Kossuth – Tekintet Alapítvány, 2006. 256 old.

²¹ *A vidék forradalma 1956*. II. köt. Szerk. Szokolczai Attila. 1956-os Intézet – BFL, Bp., 2006. 469 old.

²² HORVÁTH Zsolt: *Műegyetem 1956–57. A forradalmi tanév története*. Bev. Molnár Károly. BMGE, Bp., 2006. 148 old.

²³ SZAKOLCZAI Attila: *1956. Forradalom és szabadságharc Győr-Sopron megyében*. Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr, 2006. 113 old.

²⁴ EÖRSI László: *Köztársaság tér 1956*. 1956-os Intézet, Bp., 2006. 224 old.

²⁵ Nagy András: *A Bang-Jensen ügy. '56 nyugati ellENSZélben*. Budapest, 2005, Magvető, 399 old.

²⁶ *Egyéni és kollektív emlékezet. 56-os történetek*. A Miskolci Egyetem BTK Kulturális és Vizuális Antropológiai, továbbá Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszéke konferenciája. Miskolc, 2006. október 11. Előadók: Dobróka Mihály (megnyitó), Fazekas Csaba (megnyitó), Gyáni Gábor, Bán András, Dobos Marianne, Kotics József, Biczó Gábor, Varga Balázs. Dokumentumfilm-vetítés és beszélgetés Gulyás Gyula vezetésével: Racskó Róbert, Gulyás Gyula, Nagy István – Ruszka Nóra, Feczko Ágnes filmjei. – *'56-os fotók magán- és közgyűjteményekben*. Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum, 2006. március 23-24. Előadók: Rainer M. János, Gyarmati György, Jalsovszky Katalin, Baki Péter, Bánffyné Kalavszky Györgyi, Csiffáry Gabriella, Sümei György, Demeter Zsuzsa, Kósa Éva, Kardos Sándor, Albertini Béla, Bán András, Zombori István, Stemlerné Balog Ilona, Zászkaliczky Zsuzsa, Kis József. (Utóbbi konferencia előadásai jelentős bővítésekkel azóta megjelentek: *'56-os fotók gyűjteményekben*. Szerk. Kákóczki András – Sümei György. Miskolc, 2007, Miskolci Galéria.)

²⁷ *Resistance, Rebellion and Revolution in Central Europe: Commemorating 1956*. A London College University, School of Slavonic and East European Studies konferenciája. London, 2006. szeptember 21–22. Előadók: Bogyay Katalin, Robin Aizlewood, Szombati Béla (köszöntők), Péter László (elnök), Rainer M. János (főelőadás), Gyáni Gábor (diszkrétán), György Schöpflin, Paul Hollander, Brodie Richards, Michael Braddick, Péter László, Tim Beasley-Murray, Natalia Nowakowska, Zászkaliczky Márton, Martyn Rady, Sziárdó István, Szakály Orsolya, Alan Sked, Robert Gray, Hermann Róbert, Deák Ágnes, Mark Cornwall (elnök), Tibor Zsuppán, Sebastien Pant, Thomas Lorman, Rebecca Haynes, Martyn Rady (elnök), Gyáni Gábor, Martin Brown, Katya Kocourek, Gábor Bátonyi, Pók Attila, Litván György, Dennis Deletant, Bak János, Eörsi László/Vajda

és a historiográfia problémáival foglalkozott (bár teret adott hagyományos megközelítéseknek is).²⁸ Az ottawai tanácskozás jobbjára kanadai résztvevői 1956 jelentőségét a magyar menekültek megjelenésében, s ennek nyomán a kanadai nemzeti identitás megváltozásában láttatták.²⁹ A hazai konferenciák közül szakmai szempontból valószínűleg a decemberi salgótarjáni konferencia volt a legjelentősebb, amely a forradalom utáni megtorlást a hazai politikai megtorlások hosszú történetében értelmezte.³⁰

2. Ha az ötvenedik évfordulón az 1956-tal kapcsolatos legfontosabb történeti megközelítési módokat, eredményeket, tendenciákat kívánjuk szemügyre venni, először is le kell szögezni, hogy ez a kérdés az egész mai magyar jelenkortörténetírás helyzetére utal. Megértéséhez röviden vissza kell térni egészen 1989-re, mert az akkori változások ma is meghatározóak.³¹ 1989-ben a korábbi, addigra erősen elgyengült marxista-leninista interpretáció azonnal kimúlt, befolyása eltűnt. Erőteljes igény fogalmazódott meg „az objektivitásra”, ami abból a tévhitből táplálkozott, hogy mindenfajta interpretáció úgy működik, mint a kommunista tette. Az árnyaltabb megközelítés megengedőbbnek mutatkozott a történetész narratíva iránt, de igazán „hitelesnek” az interpretációban szegény krónikajellegű munkákat tartotta. Az „igaz történet” elmondását illetve a „hősök cselekedetei” megörökítését viszont a történészekre róta, mint kötelességet. Ugyanezt a szerepet látszották el a múlttól szóló személyes beszámolók. 1956 és a közelmúlt a közbeszéd részévé vált. A történészek pedig azt hitték – *azt hittük* –, hogy 1989 után a jelenkortörténet politikai konnotációi és felhasználása megszűnik. Ez illúziónak bizonyult.

Zsuzsanna, Éva Figder-Norton, Alan McDougall, Ungváry Krisztián, Grzegorz Berendt, Peter Sherwood, Peter Unwin, Gabriel Ronay, Thomas Kabdebo, Péter László, Ian Roberts. (Az előadások jelentős része különböző nyelveken elérhető a következő lapról: <http://www.ssees.ac.uk/1956programme.htm>)

²⁸ *Die ungarische Revolution 1956. Kontext – Wirkung – Mythos.* A Collegium Hungaricum Berlin, a Stiftung Aufarbeitung der SED-Diktatur és a Zentrum für Zeithistorische Forschung, Potsdam nemzetközi konferenciája. Berlin, 2006. október 4–6. Előadók: Kende Péter, Gerd Koenen, Adam Krzeminski, Franziska Augstein (pódiumbeszélgetés), Martin Sabrow (elnök), Rainer J. János, Wolfgang Eichwede, Bernd Stöver (elnök), Richard Cummings, Krzysztof Ruchniewicz, Andreas Oplatka, Hans-Hermann Hertle (elnök), Ungváry Krisztián, Łukasz Kamiński, Pető Andrea, Árpád von Klimó (elnök), Mariana Hausleitner, Béla Rasky, Patrice Poutrus, Zípernovszky Kornél, Hermann Wentker (elnök), Jürgen Danyel, Oldřich Tůma, André Steiner, Thomas Großbölting (elnök), Manfred Wilke, Ulrike Ackermann, Federigo Argentieri, Heino Nyssönen (elnök), Werner Schwarz, Fehéri György, Andrea Genest, Bernd Faulenbach (elnök), Schmidt Mária, Stefan Troebst.

²⁹ *The 1956 Hungarian Revolution 50 Years Later – Canadian and International Perspectives.* A National Arts Centre (Ottawa) és a University of Ottawa konferenciája, Ottawa, 2006. október 12–14. Előadók: Peter Herrndorf (köszöntő), Tomaj Dénes (köszöntő), Gilles G. Patry (köszöntő), Mark Pittaway (főelőadás), Pierre Ancil (elnök), George Lang, François Houle, Tibor Egervári (elnök), Rainer M. János (főelőadás), Susan Glanz, Vajda Júlia, Palasik Mária, Heino Nyssönen, Békés Csaba (főelőadás), Nagy László, Judith Kesserú Némethy, Tadeusz Kopys, Emese Iván, Mark Stolarik (elnök), Harold Troper (főelőadás), Greg Donaghy, Peter Hidas, Susan Papp, Christopher Adam, Leslie Laczko (elnök), N. F. Dreisziger (főelőadás), Enikő Pittner, Judy Young (elnök), Oliver Botar, Steven Tötösy de Zepetnek, George Bisztray, János Csaba, Robert Major (zárszó)

³⁰ *Megtorlások a XX. századi Magyarországon.* A Nógrád Megyei Levéltár konferenciája Salgótarján, 2006. december 6–8. Előadók: Salamon Konrád, Kovács Csaba, Szita Szabolcs, Stark Tamás, Tóth Ágnes, Varga Zsuzsanna, Szakály Sándor, Okváth Imre, Horváth Miklós, Tyekvicska Árpád, Baráth Magdolna, M. Kiss Sándor, Á. Varga László, Szakolczai Attila, Szerencsés Károly, Kahler Frigyes, Németh László, Valuch Tibor, Orgoványi István, Germuska Pál, Horváth Sándor, Gyarmati György, Mikó Zsuzsanna, Szabó Csaba, Standeisky Éva, Kónya Anikó, Ö. Kovács József, Gyáni Gábor, Kőrösi Zsuzsanna, Boros Géza

³¹ A magyar történetírás 1989 utáni változásait Gyáni Gábor elemezte több tanulmányában, például *Történetírásunk az ezredfordulón*, in uő: *Történetészkurzusok*. Budapest, 2002, L'Harmattan, 35-55. old, legutóbb pedig *Relatív történelem* c. könyvében (Budapest, 2007, Typotex, különösen 285-297. old.). 1956 rendszerváltás utáni történetírásáról lásd Horváth Sándor: 1956 történetírása a rendszerváltás óta, in *Évkönyv 2002*, Budapest, 1956-os Intézet, 215-224. p. A hazai jelenkortörténetírásról uő: A mindennapi szocializmus és a jelenkortörténet. Nézőpontok a szocialista korszak kutatásához. *Századvég*, Új folyam 40, 2006. 2. sz.

1989 után a forradalomra vonatkozó ismeretek mennyisége robbanásszerűen kibővült. Tizenöt év alatt 1956 a 20. századi magyar történelem talán legjobban feldolgozott mozzanata lett. A következőkben röviden sorra veszem azon legfontosabb kutatási területeket, ahol 1989 óta a legtöbb eredmény született, majd röviden összegzem a 2006-os fejleményeket.

a. Első helyen említendő 1956 nemzetközi kontextusa. Az ún. levéltári forradalom következtében részben hozzáférhetővé váltak a szovjet és az amerikai percepció és döntéshozatal dokumentumai. 1956, mint hidegháborús válság, az új hidegháború-történetírás figyelmének középpontjába került. Ennek csúcspontját az 1996-os budapesti nemzetközi történészkonferencia és az ún. Malin-jegyzetek publikálása és interpretációja jelentette.³² *Ezen a téren 2006 kevés új eredményt mutatott fel. Borhi László és Békés Csaba nagy összefoglalóit követően a „magyar forradalom a világpolitikában” kutatási iránya mintha kissé kifulladásra voltna.*³³

b. Elkészült egy sor főszereplő egyéni és kollektív biográfiája (Nagy Imre, Losonczy Géza, Maléter Pál, a fegyveres felkelők stb.). *2006-ban a korábbinál nagyobb figyelmet kaptak 1956 köznap résztvevői, átélőire, „hétköznapi” szemtanúi.*

c. 1989 után széles körű forráskiadási tevékenység kezdődött, amely kiterjedt a központi hatalom (párt, kormány, fegyveres erők parancsnokságai) dokumentumaira, a sajtóra és a rádióadásokra, naplókra, a központi és helyi forradalmi szervek dokumentációjára és a megtorlás során keletkezett iratokra. *A forráskiadás lendülete az ötvenedik évfordulón sem hagyott alább. Értelemszerű és várható volt, hogy ez a tevékenység most inkább helyi szintre helyeződött át, tematikája ugyanakkor hagyományos: többnyire hatalmi-politikai szervezetek termelte dokumentumokat adnak közre.*

d. 1989 nagyszabású, nyilvános emlékezéshullámot indított el 1956-tal és a 2. világháború utáni magyar történelemmel kapcsolatban. Az oral history 1956 emlékezetének legintenzívebben művelt területévé vált. A 2000-es évek elejétől az eseménytörténeti rekonstrukcióra való használatot felváltotta az emlékezettörténeti interpretáció, összefüggésben a történettudományban érvényesülő új tendenciákkal és módszertani váltással. *2006-ban ezen a téren elsősorban a magyar jelenkortörténetírás kultúrtörténeti és antropológiai irányultságú új hulláma több figyelemreméltó tanulmánnyal jelentkezett*³⁴. *Az új törekvések önálló összefoglalására azonban egyelőre nem került sor.*

e. 1989 után 1956-ról több és többfajta összefoglaló született, a forradalom elfoglalta helyét a 20. századi magyar történelemtől szóló új összefoglalókban és tankönyvekben. *2006-ban nem született az évfordulóra új, 1956-ról szóló, összefoglaló nagymonográfia.*

³² Az 1996-os konferencia előadásait lásd Bak János (szerk.): *Évkönyv V. 1996/1997*. Bp. 1956-os Intézet, 1997. – Malin jegyzeteit, a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága Elnökségének üléseiről készült feljegyzéseket 1996 óta többhelyütt, számos nyelven publikálták. Először magyarul, lásd *Döntés a Kremben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Szerk. Vjacseszlav Szereda, Rainer M. János. Bp., 1956-os Intézet, 1996. A feljegyzések autentikus orosz kiadása a magyar forradalomról szóló első oroszországi dokumentumkötetben található, Je. D. Orehova, V. Ty. Szereda, A Sz. Sztikalin (red.): *Szovjetszkij Szozuz i vengerszkij krizisz 1956 goda. Dokumenti*. Moszkva, Rosszpen, 1998. Angolul lásd *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*. Compiled, edited and introduced by Csaba Békés, Malcolm Byrne, János M. Rainer. Central European University Press, Budapest – New York, 2002.

³³ Borhi László: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között 1945-1956*. Budapest, Corvina, 2005, 360 old. Békés Csaba 1996-os összefoglalójának bővített és átdolgozott kiadása 2006-ban is megjelent, lásd Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. Budapest, 2006, 1956-os Intézet, 391. old. – Az évfordulót követően jelent meg Békés Csaba (szerk.): *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956* (Budapest, 2007, Gondolat – 1956-os Intézet) című kötete, amely részben korábban napvilágot látott tanulmányokat tartalmaz, de új megközelítéssel: a magyar külkapcsolatokról országonként ad sokoldalú elemzést.

³⁴ Például Horváth Sándor: *Kollektív erőszak és városi térhasználat 1956-ban: forradalmi terek elbeszélése. Múltunk*, 51. évf. 2006. 4. sz. p. 268 – 289.; Tóth Eszter Zsófia: *Munkások és munkásnők '56-os megéléstörténetei*. Uo. 250 – 267. old., Takács Tibor: *Gyón, 1956. december 10. Egy gyilkosság történetei*. In Okváth Imre (szerk.): *ÁVH-Politika-1956*. Budapest, 2007, ÁBTL.

f. 1989 után a sajtó és a média hatalmas keresletet támasztott a jelenkortörténeti kutatás eredményei, s kiemelten az „ötvenhatos tematika” iránt. A jelenkorral foglalkozó történészek egy része kiterjedt *szolgáltatói* tevékenységet végzett és végez. Valóságos emlékezet-ipar, múlt-ipar alakult ki, professzionalistákkal. *2006-ban e tendencia kiteljesedésének voltunk tanúi. Ezt elősegítette a viszonylag bőséges állami különtámogatás kiadványokra és rendezvényekre. A megjelent könyvek száma és tematikája inkább tükrözte a könyvkiadás piaci és támogatásszerző stratégiáit, mint a történetírás érdeklődési irányait. A „történész-szakértő” a legkülönfélébb diskurzusok szereplője volt, a legkülönbözőbb emlékezeti művek megszületéséhez asszisztált.*

1956 rendszerváltozás utáni tudományos interpretációjában 2006 – néhány később említendő kivételtől eltekintve – nem eredményezett markáns fordulatot. A *tudományos* irodalom – más körülmények között – egy már lényegében negyven-negyvenöt éve folyamatos diskurzus vonalát követi. Fő törésvonala már az ötvenes-hatvanas évek fordulóján kialakult. A baloldali, posztmarxista történetírás nem látta lezárt történetnek a szovjet típusú szocializmus történetét, és a magyar forradalmat az egyik legreményteljesebb kísérletnek tartotta a sztálinizmustól való elmozdulás útján. Akik viszont a szovjet szocializmust lezárt történetnek tartották, 1956-ot antitotalitárius és/vagy nemzeti felkelésnek, forradalomnak, szabadságküzdelemnek tartották. 1989 után a történetírás többnyire ezt a mintát követte. 1956 történeti narratíváinak nagy része azóta is, most is a különféle krónikák sorába illeszkedik. A szovjet rendszer története, reformjaival együtt lezárult, a marxista jelenkortörténet defenzívába szorult, úgyhogy 1956 domináns interpretációs kerete ma is a totalitarizmuselméletből származik.

Az ötvenedik évforduló *történeti* irodalma nem változtatott azon a jelenségen, hogy 1956-ról és a 2. világháború utáni történetünkről nem folyik tudományos vagy *történészvita*. A forradalom hatásáról és következményeiről, vagyis a Kádár-korszakról, illetve az emlékérvés, emlékezet problémájáról 2006 első felében is úgynevezett ügynökügyek nyomán tört ki szélesebb körű, közélet-politikai *sajtópolémia*. Új jelenségként néhány 1956-ról szóló műalkotás váltott ki vitát, elsősorban Térey János és Papp András *Kazamaták* című drámája (és annak előadása a Katona József Színházban),³⁵ illetve a múlt év október 23-án avatott központi emlékmű. Végül érdekes módon maguk a 2006 őszen, az évforduló körül történtek is rávetültek az ötven évvel korábbi történésekre. A zavargások okozta sokk nyomán megjelentek olyan vélemények, amelyek szerint a most történtek – így vagy úgy – a forradalom „igazi arculatára” reflektálnak: akár úgy, hogy a mai Kossuth téri tüntetők ötvenhat igazi örökösei és folytatói, akár úgy, hogy – mivel a zavargások a hasonló tömegmozgalmak transzhistorikus mintáit követik – az ötvenhatos „Kossuth tériek” is kicsit olyanok voltak, mint a maiak.³⁶ Megjelent 1956 és a forradalom valaminő történeti revíziójának gondolata, és – némi meglepetésre – ennek első kísérletei meglepően hasonlítottak 1956 és következményi *kádárista* recepciójára. Egymástól látszatra igen távol álló régi és új úgynevezett „fenegyerek” és „megmondóemberek” véleménye ért itt össze, például a plebejus-kádárista Kádár-életrajzot fabrikáló Moldova György³⁷ és az *Index* portál bloggeréé, Tóta W. Árpádé.³⁸ A zaklatott légkörben a magyar történetírás és könyvkiadás mennyiségi szempontból imponáló, bár zömében nem túl jelentős teljesítménnyel ünnepelt. A legzaklatottabb vitatkozások közepette többnyire a nyugalmat képviselte. Született néhány kiemelkedő, fontos mű. Hogy mindez kevés, avagy ellenkezőleg, nem lebecsülhető eredmény – mindent figyelembe véve nehezen eldönthető.

³⁵ A szindarab szövegét lásd *Holmi*, 2006. 3. sz., a darabról Radnóti Sándor: A sokaság drámája. Megjegyzések Papp András és Térey János színművéhez, kitekintéssel és visszatekintéssel. *Uo.*

³⁶ Ennek a leghatározottabban Komoróczy Géza adott hangot *Az erőszakot le kell fogni* c. írásában, *Élet és Irodalom*, 2006. dec. 8.

³⁷ Moldova György: *Kádár János* 1-2. köt. Urbis Könykiadó, Budapest, 2006, 239 + 223 old.

³⁸ Tóta W. Árpád: A tehetetlen halott. *Index*, 2006. nov. 4. http://index.hu/velemeney/jegyzet/1956_50/

3. a. A kiemelkedő, *legérdekesebb és ezért legfontosabb* munkák egy tekintélyes része nem önálló kiadvány. Folyóiratok és olykor hetilapok hasábjain számos olyan tanulmány és esszé jelent meg, amelyeket – szemben a könyvek nagy részével – a nemzet- és államtörténeti fősodortól radikálisan eltérő megközelítés, tematika, szokatlan kérdésfeltevés jellemez. *Standeisky Éva* több tanulmánya kifejezetten előlegez egy olyan monográfiát, amely a forradalom „bázisszintjén” végbement történéseket problémák (részvételi típusok, helyi hatalmi intézmények, forradalmi mozgósítás, szimbolikus cselekvéstípusok, erőszak, múltisméltetés stb.) mentén elemzi eseménytörténeti leírások helyett.³⁹ *Gyáni Gábor* korábban több tanulmányában foglalkozott 1956 emlékezetének kérdéseivel, vagy a forradalomról szóló, elsősorban 1989 utáni diskurzusok természetrajzával és elméleti problémáival. 2006-ban megjelent két jelentős írása⁴⁰ közül az egyik 1956 *társadalomtörténetének* lehetséges fogalmi és értelmezési kereteit vázolja fel, a másik pedig az eddig jobbra a politikai publicisztika és politikai identitásképzés területén érintett kérdést, 1956 egész jelenségének meghatározásááét – a *forradalom történelemfilozófiai perspektíva fogalmát* ily módon kiemelve az elnevezés jelenérdekű kontextusából.

b. Amíg a tanulmányok java a legújabb utak keresését reprezentálja, a *Nemzet és emlékezet* sorozat évfordulóra megjelent 1956 című kötete Szakolczai Attila összeállításában hihetetlenül bőséges keresztmetszetet ad a forradalomról öt évtized alatt felhalmozott tudásból.⁴¹ A kiadó, Gyurgyák János a bemutatón találóan nevezte a könyvet 1956 könyvészeti emlékművének. Az egykorú események írásos dokumentációja teszi ki a nyolcszáz hatalmas oldal egyik felét, a különféle típusú emlékezeti munkák (részvevői vagy szemtanúi személyes, történészi, írói, politikusi) pedig a másikat. A *monumentum* megformálását persze erősen behatárolta a sorozat szigorú koncepciója. Előírta, hogy az alapszerkezetet a *nagy történet* lehetőleg nagy szereplőtől (vagy közelükből, róluk stb.) papírra vetett egykorú belső dokumentumok, vagy a történekről szóló *híradások* határozzák meg. Természetes, hogy a közeli esemény személyes emlékezete bőségesebb és sokrétűbb, mint azoké, amelyek távolabb vannak már az időben. Az emlékezeti keresztmetszet azonban mintha tudatosan is törekedett volna arra, hogy a forradalom történetének klasszikus kánonba rendeződését ábrázolja. Még a politikai típusú emlékezet is visszafogottan érzékelteti az eltéréseket. Ezzel együtt a könyv minden eddiginél bőségesebb, a krónikáknál sokkal átgondoltabb válogatás, amiben valóban együtt van minden, amit 1956-ról tudni kell.⁴²

c. Nagy Imre snagovi jegyzeteinek kiadása régi, de jogi problémák (a család ellenkezése) miatt sokáig leróhatatlan adóssága volt a magyar történetírásnak.⁴³ A 2005-ös román kiadás azután végre kimozdította az ügyet a holtpontról – az azonban nem világos, hogy miért készült mindjárt két (egyébként szakmai szempontból igen magas színvonalú) válogatás a

³⁹ Ständeisky Éva: Esmék az 1956-os forradalomban. *Múltunk*, 51. évf. 2006. 4. sz. p. 186 – 222.; uő: Érzelem és értelem az 1956-os forradalomban. *Híd*, 2006. október.; uő: „Forradalomcsinálta népképviseltek”. *Századok*, 140. évf. 2006. 5. sz. p. 1235 – 1287.; uő: Követett és elvetett múlt az 1956-os forradalomban. *Történelmi Szemle*, 48. évf. 2006. 1-2. sz. p. 91 – 119.

⁴⁰ Gyáni Gábor: A forradalom társadalomtörténeti paradoxonjai. *Forrás*, 2006. 10. sz. 27-39. old.; uő: Forradalom, felkelés, polgárháború. '56 fogalmi dilemmái. *BUKSZ*, 2007. 1. sz.

⁴¹ SZAKOLCZAI Attila (szerk.): *1956*. Osiris, Bp., 2006. 797 old. (Nemzet és emlékezet)

⁴² Hasonló koncepció alapján készült az évfordulóra Magyarországon angol nyelven összeállított reprezentatív kötet: *(1956: The Hungarian Revolution and War for Independence*. Szerk. Lee Congdon, Béla K. Király, Károly Nagy. Előszó: Sólyom László, Henry A. Kissinger, utószó: Vizi E. Szilveszter. Ford. Paul Bódy és mások. [MTA] / Atlantic Research and Publications Inc., Boulder, Col. 2006. 956 old. (Atlantic Studies on Society in Change 128, War and Society in East Central Europe, XL), azzal a különbséggel, hogy dokumentációs anyaga kevesebb (huszonegy fontosabb dokumentum), az emlékezeti keresztmetszet pedig a krónikás elbeszélést is vállalta, miközben az emlékezeti hagyomány formálódását is érzékeltetni kívánta.

⁴³ NAGY Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957*. Felelős szerk. [!] Vida István. Előszó: Kende Péter, szerk. Szántó László, Vida István. Gondolat – Nagy Imre Alapítvány, Bp., 2006. 447 old.

snagovi csoporttal összefüggő dokumentumokból,⁴⁴ illetve Nagy feljegyzéseit miért terhelték túl más, jóval kevésbé jelentős irományokkal. A *Feljegyzések* a saját védelmére készülő miniszterelnök gondolati portréját állítja az olvasó elé. Perspektívájában ott van a halál, de még nem feltétlenül. Tartalmazza a forradalomról Nagy személyes emlékeit is – sajnos, elég keveset, bár mivel amúgy ilyen reflexiókat nemigen hagyott, s mert a per nem törekedett semmiféle igazság felderítésére, ezek különösen becsesek. 1956 továbbá kihívást jelentett a marxista-leninista elemző számára, amit ráadásul be kellett illesztenie politikai életrajzának konstrukciójába. Mindez töredékekben maradt, mert a miniszterelnököt nem szigetelték el a külvilágtól annyira, hogy ne érzékelje a Magyarországról érkező hírekben az ellene formálódó vádiratot. Így az emlékiratot, az elemzést és a politikai apológiát valóban mindinkább befedi a védőbeszéd argumentációja – kivált a szöveg végső változatában, amely a kiadás alapja. De mivel ez a szituáció Nagyra egész politikai pályafutása során felettebb jellemző volt – sőt sajátos nézeteit mindig efféle helyzetekben fejtette ki – a snagovi feljegyzések bizvást rá jellemző politikai testamentumnak foghatók fel.

d. Charles Gati *Vesztett illúziók* című könyvével alig titkoltan vitát akart provokálni, s ez sikerült is.⁴⁵ A könyv a *revízió* szándékával íródott, *továbbgondolja* a (már létező és lezártnak hitt, 1989 óta széles körben elfogadott) nagy történetet. Még a feltételes módot is felerészt állítássá alakítja, s azt mondja: *lehetett volna másképpen, ha...* A könyv 1956 négy fő aktoráról szól. Az egyik az Amerikai Egyesült Államok kormánya, döntéshozói, őket Gati főként cselekvésképtelennek láttatja. A másik a moszkvai pártvezetés, akik mintha azt fontolgatnák, hogy a negyvenes évek vége óta zárt szovjet szatellitrendszer néhány pontján lazítanak az uralom szigorán. A harmadik a magyar *forradalmárok* köre, akik forrófejű, tapasztalatlan ifjak voltak, akik egyszerre akartak mindent: függetlenséget, szabadságot, demokráciát, munkát, kenyeret, (nagy) szocializmust és (kis) kapitalizmust. Végül a szinte egyetlen lehetséges *mediátor*, a *botcsinálta forradalmár*, Nagy Imre. Gati szerint ha a négy szereplőből három másként viselkedik, kihasználhatták volna a negyedik, Moszkva relatív nyitottságát. Legfőképpen akkor, ha Nagy szelíd rábeszéléssel *vagy más eszközökkel* beláttatja velük e korlátokat, megállítja a forradalmat a Moszkva által akceptálható ponton. Ezt a pontot Gati az 1956-os Gomulka/Tito kombinációban látja. A könyv bírálói elismerték a forradalmi helyzetben folytatandó/folytatható reálpolitika, illetve az ebben a szituációban ténylegesen nyújtott politikusi teljesítmény alapvető kérdés. Ugyanakkor figyelmeztetnek arra, hogy Gati következtetései és hipotézisei egyes esetekben igen hézagosan bizonyítottak.

e. *Kende Péter Eltűzött forradalom?* című nagyesszéje⁴⁶ azért emelkedik ki az önálló évfordulós kiadványok sorából, mert talán egyedül próbálta (újra)értelmezni, *újrágondolni* a magyar forradalmat, mint jelenséget, ahogyan 2006-ban láthatjuk. Kendét nem 1956 története izgatta, mint Gatit, hanem a *jelentése*. Kende korábbi munkái ezt a jelentést az új magyar demokrácia legfontosabb történeti hagyományában jelölték meg. A könyv egyrészt azt járja körül, hogy vajon így történt-e (megvalósult-e, *konszenzuális-e* ez a jelentés?), s ha nem, az mennyire vezethető vissza magára a forradalomra, s mennyire ama emlékezeti pályára, amelyet 1956 ötven év alatt bejárt. A válaszhoz Kendének is azt kell vizsgálnia, amire a forradalom új történetírása figyel. Ezért szentel nagy figyelmet a részvétel szociológiai és pszichológiai kérdéseire, dinamikájára. A jelentés, mint hagyományképző elem megköveteli, hogy behatóan foglalkozzon 1956 helyével az egyetemes történetben. Ennek

⁴⁴ A másik kötet, amelynek anyaga részben a Nagy-feljegyzéseket közlő kötetbe is bekerült: *A snagovi foglyok. Nagy Imre és társai Romániában*. Iratok. Összeáll., jegyz., bev. Baráth Magdolna, Sipos Levente. Napvilág-MOL, Bp., é. n. [2006] 463 old.

⁴⁵ GATI, Charles: *Vesztett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom*. Ford. Makovecz Benjámin. Osiris, Bp., 2006. A könyv kritikai visszhangjára lásd többek között Varga László vitairatát (Új kérdések és válaszok 1956-ról, *Élet és Irodalom*, 2006. szept. 22.), Borhi László elemzését (Kevesebb több lett volna? *Beszélő*, 2007. 4. sz.) és e sorok íróját (A provokátor. *Mozgó Világ* 2006. 10. sz.)

⁴⁶ KENDE Péter: *Eltűzött forradalom?* Új Mandátum, Bp., 2006. 238 old.

végeredményeképp többek között Raymond Aron nyomán az antitotalitárius forradalom meghatározás mellett teszi le a voksot. A magyar társadalom 1956 utáni kórképét mesterien megrajzoló fejezetben Kende szenvedélyesen érvel a *kiegyezés*, paktum és hasonló szavak használata ellen. Úgy látja, hogy a kialakuló egyéni és kollektív túl- majd *együttélési* stratégiák eredménye a hallgatás és az öncsalás különös egyvelege lett, amelyre három évtizeden át a magyar társadalom lelki egyensúlya épült. A hagyományképzés zavaraiért vagy kudarcáért elsősorban a Kádár-korszak és viszonyai tehetősek felelősek. A közelmúlt gátlástalan politikai kihasználása, az átörökítők hitelességi problémái és hasonló jelenségek csupán hozzájárulnak a jóvátételhez: a kimaradt, deformált, lefojtott emlékezethez, vagy éppen a nem-emlékezethez.

Kende traktátusát eredetileg „néhány szerény javaslattal” zárta, meggyőzendő 1956 történelmi jelentőségéről „ama népes halmaz tagjait, akiket ... az akkori eseményeknek még az említése is irritál vagy közömbösen hagy”.⁴⁷ *Erre* következett *ama* ötvenedik évforduló. Számomra az *Eltékozolt forradalom?* azért a 2006-os év egyik legfontosabb könyve, mert segít hinni józan észben, logikus érvelésben, az újra- és újragondolás értelmében. Olyasmiben, amiben éppen az évforduló itt nem említett jelenségei rendítettek meg sokunkat.

⁴⁷ Uo. 230. old.